

Millî Mücadele Döneminde Bir Mandacı: “Halide Edip (Adıvar)”

A Mandate during the National Struggle: “Halide Edip (Adıvar)”

Murat KÖYLÜ¹ Ayhan CANKUT²

Öz

Halide Edip (Adıvar), özellikle İzmir'in işgali sonrası toplumsal uyanışı başlatan konuşmaları ve yazıları ile mücadele ruhunu ateşleyen bir vatansız olmakla birlikte diğer taraftan kurtuluşu, Türk Milletinin karakterinde, özverisinde ve başarıya olan inancında değil de Amerika'nın koruyuculuğu ve kollayıcılığı altında gören önemli bir figürü olarak tarihimizde yerini almıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Millî Mücadelemizin en karanlık ve zorlu zamanlarından büyük bir başarı hikayesinin yazılmasına tanık olmasına rağmen, Türkiye'nin Amerikan emperyalizminin bir sömürgeci olması düşüncesine sıkı sıkıya bağlılığına dayanan fikir ayrılığı, kurtuluşun sonrasındaki her ikisi arasındaki bağları koparmış, 1926'da başlayan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından, 1939'a kadar süregelen sürgün hayatının başlamasına neden olmuştur. Halide Edip, sonraları mücadele dönemindeki “mandacı” düşünceleriyle de ulusalcı ve anti-emperyalist düşünce tarafından da eleştirilerin odağına oturtulmuştur. Çalışmayla, Millî Mücadele döneminde Amerikan Mandasının ateşli taraftarları olarak bilinen Halide Edip (Adıvar)'ın, eleştirel olarak analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip, Amerika, Mandacılık, Millî Mücadele

Abstract

While Halide Edip (Adıvar) is a patriot who ignites the spirit of struggle with her speeches and writings that started the social awakening, especially after the occupation of İzmir, on the other hand, she is an important person who sees salvation not in the character, self-sacrifice, and belief in the success of the Turkish Nation, but under the protection and care of America. It has taken its place in our history as a figure. Although he witnessed the writing of a great success story together with Mustafa Kemal Pasha during the darkest and most difficult times of our National Struggle, the difference of opinion based on Turkey's strict adherence to the idea of being a colony of American imperialism severed the ties between the two after the liberation, which began in 1926 and after the death of Mustafa Kemal Atatürk, he started his exile life, which lasted until 1939. Halide Edip has been at the center of criticism by nationalist and anti-imperialist thought, with her "mandatory" thoughts during the struggle period. With this study, Halide Edip (Adıvar), known as the ardent supporter of the American Mandate during the National Struggle, will be critically analyzed.

Keywords: Halide Edip, America, Mandate, National Struggle.

Atf (to cite): Köylü, M., Cankut, A., (2022). Millî Mücadele Döneminde Bir Mandacı: “Halide Edip (Adıvar)”. Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 9(17), 14-27. Doi: 10.54709/iisbf.1194195

¹ Doç. Dr., Çağ Üniversitesi, murat.koylu86@gmail.com, ORCID: [0000-0001-7759-7675](https://orcid.org/0000-0001-7759-7675)

² Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, a.cankut@hotmail.com, ORCID: [0000-0001-8890-2727](https://orcid.org/0000-0001-8890-2727)

GİRİŞ

Millî Mücadele tarihimizin ve Türk Edebiyat hayatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Halide Edip (Adıvar)'ın doğum tarihi, onunla ilgili yayınlanan bazı biyografilerde 1892, bazılarında ise 1894 olarak geçmektedir. Gerçek doğum tarihi Şubat 1884'tür (Çalışlar, 2010, 8). Tarafına düzenlene ilk nüfus cüzdanında ise bu tarih 1882 olarak gösterilmektedir. Bunun nedeni; Üsküdar İcadiye Mahallesi Hacı Hasan Sokak No.: 3'te oturan babası Mehmet Edip Bey'in kızını dönemin önemli eğitim kurumlarından biri olan Üsküdar Amerikan Kız Koleji ikinci sınıfına kayıt yaptırabilmek için yaşını iki yıl daha büyük göstermesindedir (Enginün, 1995, 33).

Babası Mehmet Edip Bey'in ailesi aslen, ecdadı İspanya Engizisyonundan kaçarak İstanbul'a yerleşen İbrani³ bir aileden geldiği, sonradan Müslüman olmasından dolayı "dönme" olarak tabir edilen kişilerdendir (Öztekin, 2012, 38-39). Annesi Bedrifem Hanım ise Cizre Emiri Bedirhan Paşa'nın oğlu Ali Şamil Bey'den boşandıktan sonra İstanbul'a yerleşmiş ve Mehmet Edip Bey'le ikinci evliliğini yapmış, Kemahlı bir Türk kızıdır (Öztekin, 2012, 38).

Halide Edip'in Amerika hayranlığının temelini oluşturan 1892 yılında girdiği Üsküdar Amerikan Kız Koleji de bu maksatla 1832'de Willam Godel isimli bir misyoner tarafından evinin bir bölümünü okul haline getirmesiyle kurulmuş bir misyoner okuluymuştu. İstanbul'daki ev-okul çalışmaları 1843'te Amerikan Misyoner Heyet Sekreteri Nathanid C. Clark'ın gayretleriyle bir misyoner okulu olarak önce Gedikpaşa'da Amerikan Kız Koleji'ne sonrada Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ne dönüştürülmüştür (Öztekin, 2012, 64).

Emperyalist ülkeler gelecekte kontrol edecekleri ve sömürge haline getirmeyi planladıkları ülkelerde öncelikle o ülkelerin eğitim sistemlerine kendi eğitim sistemini entegre etmeyle başladılar. Hedef ülke için, kendi eğitim sistemine modern bir anlayış getirilmesi gibi algılanan bu yöntemin gizli ajandasında o ülkelerin geleceklerine kendi amaçları doğrultusunda yön verebilecek ve kullanabilecekleri yeni bir aydın tipi yetiştirmektir. Misyoner okullarının, "asıl amacı toplumun seçkinlerini zihnen ele geçirmektir! Yazarları, sinema ve tiyatro sanatçıları, gazetecileri, fikir ve siyaset adamlarını eğitim yoluyla elde ederek hedef ülkedeki halkı amaçları doğrultusunda yönlendirmek, yönetmek en tehlikeli hedefleri olmuştur" (Sevinç, 2002, 172).

Genç Halide Edip için de özellikle Amerikalı öğretmenleriyle bu okulda kurduğu ilişkiler, gelecekteki dünya görüşü ve siyasi fikirlerini şekillendirmeye başlayacaktı. Ayrıca Kolej'in idari müdürü Miss Primn ile arası çok iyiydi (Öztekin, 2012, 67). Halide Edip'i tanıyan kolej öğrencilerinden Aghavnie Yevghenian (Ağavni Yeğenyen) New York Times Gazetesi'nde Halide Edip'i anlatırken "Halide, kolejin Amerikan kolonisinin gözdesiydi..." diye yazmıştır (Çalışlara, 2010, 33). Ayrıca ileriki dönemde de Kolej'in Müdürü olan Dr. Frank Gates ile olan yakın dostluğu ve yine Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurulmasında Dr. Gates'in desteği de Halide Edip'in Amerika sempatisi üzerinde olumlu etkisi olduğunu düşündürmektedir (Özçelik, 2011, 97).

Halide Edip, 1901 yılında Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nden mezun olur olmaz kendisinden yirmi yaş büyük ve özel matematik dersleri aldığı öğretmeni Salih Zeki Bey'le 1911 yılına kadar süren ilk evliliğini yaptı.

İlk yazarlık denemeleri ile babası Mehmet Edip Bey'in yönetici olduğu Tanin Gazetesi'nde, kadın ve aşk üzerine yayınladığı makalelerle dikkati çekmeye başlamıştı. Gazete yazılarıyla birlikte yayınladığı romanlardaki kadın erkek arasındaki ilginç ilişkilerden dolayı muhafazakâr kesimin şimşeklerini üzerine çekmiş ve kendi ifadesine göre 1909 yılının ocak ayından sonra isimsiz tehdit mektupları almaya başlamıştı (Adıvar, 1970, 131-137). Tehdit pusulalarında: "Tanin'de bir daha yazmayacaksın! Bu emre

³ İşgal Döneminde İstanbul'da bulunmuş H.C. Armstrong'un yazdığı "The Grey Wolf (Bozkurt) adlı kitaba, 4-8 Aralık 1932'de Akşam gazetesindeki köşesinden cevap veren Necmettin Sadak; "Mustafa Kemal, Yahudi bir babanın kızı olan Halide Edip'ten asla hoşlanmamıştır. Ona yalnız bir kadın olduğu, İstanbul'dan kaçarak kendisine sığındığı ve katıldığı için nezaketli davranmıştır. Fakat onu hiçbir zaman ciddi bir işe karıştırmamıştır. Kendisi de bundan çok kudurmuş ve Mustafa Kemal'in o zamandan itibaren her yerde fuzuli olarak aleyhtarı kesilmiştir" (Çalışlar, 2010, 379)

itaat etmezsen cezan müthiş olacak, ölüm...” gibi mesajlar ve nihayet 13 Nisan 1909’da İstanbul’da çıkan ayaklanma Halide Edip’in korkularını artırmış ve en güvenli yer olarak gördüğü mezun olduğu Üsküdar Amerikan Kız Koleji’ne sığınmıştır (Öztekin, 2012, 132). Bir süre Kolej Müdürü Hester D. Jenkins tarafından misafir edildikten sonra yapılan bir organizasyonla gizlice bir gemiyle İskenderiye’ye kaçmış ve burada Amerikalıların organize ettiği Ermeni Komitacılar tarafından misafir edildikten sonra İngiltere’ye geçmiştir (Adıvar, 1926, 285). Bu, Halide Edip’in ülkeden ilk kaçışıdır.

Halide Edip’in 1912’deki önemli faaliyetlerinden biri de Türkçü düşün insanları Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura⁴ ile olan dostluklarına binaen Türk Ocağı’na üye olarak çalışmalar yapmasıdır. Ancak kendisinin geliştirdiği ve kitap olarak yayınladığı “*Yeni Turan*” isimli eserinde Türkçü Düşün arkadaşlarından farklı olarak öne sürdüğü hayalindeki “*Turan*” fikrini dönemin Amerika yönetsel yapısına benzeterek ve “*Kurulacak Oğuz federasyonunun hem imparatorluğu Avrupa’nın yerli yersiz müdahalelerinden kurtaracağını, hem de Türk’ün gelişmesine imkân vereceğini ve bunun adeta yeni Amerika yapmak gibi bir şey...*” olduğunu söylemektedir (Enginün, 1995, 165).

Halide Edip için Amerika hayranlığı Mondros Mütarekesi ve sonrası bir ileri seviyede, “*Wilson Prensipleri Cemiyeti*”’nde kendini göstermiştir. Çalışmanın içeriğinde detaylı olarak anlatılacak olan bu cemiyeti Halide Edip, aynı fikri savunan gazeteci Ali Kemal başta olmak üzere Celâlettin Muhtar, Hüseyin Hulusi ve Refik Halit (Karay) ile fiilen 4 Aralık 1918’de resmen ise 14 Ocak 1919 tarihinde kurmuştur (Karay, 2009, 110-111).

Yunan Ordusu’nun 15 Mayıs 1919’daki İzmir’in işgaline karşı diğer vatansever Türk kadınlarıyla birlikte İstanbul’da düzenlenen gösteri toplantılarında yaptığı ateşli konuşmalarla ön plana çıkarılan Halide Edip, 10 Ağustos 1919’da Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği mektupla “*Amerikan Mandası*” konusundaki ikna çabası karşılık bulmayınca, İstanbul’un işgali ardından Anadolu’ya geçmiş ve zafere kadar Anadolu’da kalmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa’yla olan fikir ayrılığı zaferden sonra daha da derinleşmesi, İngilizlerin organize ettiği Şeyh Sait Ayaklanması sonrası TBMM tarafından çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile iyice kopmuş, bu nedenle hastalığını bahane ederek tedavi amacıyla 1926 yılı ocak ayı başında eşi Adnan Bey ve Rauf (Orbay) ve diğerler ile İngiltere’ye taşınmıştır. Onların yurdu terk etmesinin ardından Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir Suikastı ortaya çıkmış, bu suikastı düzenleyenler arasında Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay)’da yer aldığı mahkeme tutanaklarına geçmiştir. İngiltere’de geçirdiği 13 uzun yılın ve Atatürk’ün vefatının ardından 1939 yılı başında Türkiye’ye dönmüştür. Millî Mücadele döneminde çok yakın mesaide bulunduğu ve kendisi gibi o dönemde Amerikan Mandasını savunan ancak dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı koltuğunda oturan Mustafa İsmet İnönü, kendisini büyük bir teveccühle karşılamış ve sadece kolej (lise) eğitimi olmasına rağmen 20 Aralık 1939’da İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü kurmak üzere İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’ne “profesör” olarak atamasını yapmıştır (Öztekin, 2012, 245). 1950’de yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti’den⁵ İzmir Milletvekili olarak TBMM’ne giren Halide Edip Adıvar, 1954 yılına kadar dört yıl milletvekili olarak TBMM’de görev yapmıştır.

Halide Edip, 9 Ocak 1964 günü vefat ettiğinde kendisinden önce vefat eden eşi Adnan Adıvar’ın Merkez Efendi Mezarlığı’ndaki kabrinin yanına defnedilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Şubat 1994).

Bu çalışmayla, Türk Edebiyatının önemli simalarından olan Halide Edip Adıvar’ın 80 yıl süren yaşamında Millî Mücadele önce ve sonrası Amerika’ya olan hayranlığı ve “*Amerikan Mandası*” savunuculuğu analiz edilmeye çalışılmıştır.

⁴ Halide Edip Tanin’de yazılarında Türk Yurdu dergisinde bir makalesi yayınlanan Yusuf Akçura’ya cevap vermesiyle başlayan diyalogu aralarında bir yakınlaşmaya neden olmuştu. Bu yakınlaşma aşk noktasına varmasına rağmen bir evlilik gerçekleşmemişti. Yusuf Akçura bunu arkadaşı Sadri Maksudi’ye; “*Evet, bana aşığı. Ben de ona. Fakat evlenmeye babasının soyu nedeniyle karar vermedim...*” demişti. (Çalışlar, 2010, s.99).

⁵ Akademik Eğitimi olmamasına rağmen kendisine “Profesör” ünvanıyla İstanbul Üniversitesi’ne atayan İsmet İnönü’ye karşı bir siyasi partiye geçmesinin gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Atatürk bize karşı çıktığı, bizim memleketten kaçmak zorunda bıraktığı zaman, İsmet Paşa’nın Atatürk’ü desteklemesini unutamıyorum...*” (Sertel, 1987, 291.)

1. Manda Sistem Fikrinin Ortaya Çıkışı

Türkçe’de “vekalet” kelimesi ile karşılık bulan mandanın uluslararası hukukta, yönetiminde bulunduğu ülkenin çeşitli yönlerden ilerlemesini sağlamak ve halkın kendi kendini yönetebilir bir hale getirmek olarak tanımlanmaktadır (Çelik,1965, 317-318). Türkçe sözlüğe göre ise; “*Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra bazı az gelişmiş ülkeleri, kendi kendini yönetecek bir düzeye erişip bağımsızlığa kavuşuncaya kadar Milletler Cemiyeti adına yönetmek için bazı büyük devletlere verilen yetkidir*” (Türkçe Sözlük, 1998, 1499).

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra Paris Barış Konferansı’nda gündeme getirilen manda sisteminin dayanak noktası da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson’un 8 Ocak 1918’de dünya siyasi tarihine “*Wilson Prensipleri*” olarak geçen 14 maddelik muhtırasıdır (Akalin, 2004, 39). Bu muhtırada iki temel nokta üzerinde durulmuştur: Birincisi; büyük ve küçük, bütün devletlere siyasi bağımsızlıkları ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkanını sağlamak amacı ile bir milletler teşkilatı kurmak, ikincisi ise; milletlerin kendi mukadderatını kendilerinin hâkim olmaları ya da değişik bir ifadeyle toprak sınırlarının milliyetçilik ilkesine göre yeniden düzenlenmesiydi. Bu milliyet ilkesi “*Self Determination*” (toplumların kendi kendilerini yönetme hakkı) olarak adlandırılmaktadır (Armaoğlu, 1991, 139).

Paris Barış Konferansı’nda, Asya’da kurulacak bir Türk Devleti ve ayrı ayrı ortaya çıkacak Ermeni, Kürt, Arap, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Hicaz devletleri problemi, “*Doğu Sorunu*” olarak görülecek olan konular arasında yer almaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına Rusya hariç bütün devletler destek vermekteydi (Akalin, 2004, 40). Zaten boğazların uluslararası bir duruma getirilmesi, Ermenistan, Filistin ve Mezopotamya’nın Osmanlı Devleti’nden ayrılmasının düşünülmesi de İtilaf Devletleri’nin politikalarının ana noktasını teşkil etmekteydi (Akgül, 1992, 382). Ancak 14 ilkenin önericisi olan ABD Başkanı Wilson, savaş süresince Osmanlı Devleti hakkında yapılan gizli anlaşmaları tanımak istememiş fakat bunların getirdiği zorlukları da önleyememiştir. Başkan Wilson’un planı, geri kalmış ulusların sorunlarını çözümlenecek manda sistemini de içine alan bir “*Milletler Cemiyeti*” kurmaktı (Kurat, 1959, 8). Başkan Wilson’un ana fikri; ABD savaşa barış sağlamak amacıyla girdiği için hiçbir çıkarı olmadığından dolayı, büyük devletlerin küçük devletlere asla hükmetmeyecek, küçük devletlerin bağımsızlıklarına ve dolayısıyla dünyayı ebedi bir barışa kavuşmasıydı. Fakat küçük devletler henüz kendi kendilerini idare edecek durumda olmadıklarından bu seviyeye gelinceye kadar Milletler Cemiyeti tarafından belirlenen devletlerin mandası yani vekaleti ve rehberliği altında bulunacaklardır. Mandater, idare ettiği yerde bir misafir gibi olup onunla mandası altındaki halkın menfaatleri eşit haklara göre düzenlenecektir (Erol, 1972, 2-3).

Paris Barış Konferansı’nda Milletler Cemiyeti’nin kurulması ve mandaların uygulanması konusunda bir komisyon seçilmesine karar vermiştir. Bu komisyon 15 üyeden meydana gelecekti. Beş büyük devletten (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve ABD) ikişer üye ve beşer üyede özellikle ilgili devletlerden seçilecekti. Komisyon 14 Şubat 1919’a kadar on kez toplanarak bir misak hazırlamıştır. Hazırlanan ve son halinin verildiği misak 10-11 Nisan’da yapılan değişiklikle son hali verilerek 28 Nisan’da kabul edilmiştir (Erol, 1972, 4). Bu misakın 22. maddesi doğrudan doğruya mandayla ilgilidir (Kasalak, 1993, 24-26). Bu maddede Alman ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan milletlerin ilhak edilmemeleri ve refah içinde gelişmesi “*Kutsal Uygarlık Görevi*” olarak adlandırılmış ancak bu milletlerin nasıl paylaşılacağı konusu belirtilmemiştir. Bundan dolayı, tespit edilen prensipleri uygulamaya koymak için üç kategoriye bölünen ülkelerin yönetimleri, mandater sıfatıyla ve Milletler Cemiyeti adına hareket eden devletlere verilmiştir (Çelik, 1956, 316).

2. Türkiye İçin Ortaya Atılan Manda Öneriler ve Millî Mücadele Dönemindeki Süreci

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından hemen sonra Anadolu’daki işgallerin başlaması ve Osmanlı Devleti’nin buna karşı koyacak güce sahip olmaması kamuoyu gündeminde “manda” tartışmalarının başlamasına neden olmuştur. Özellikle İstanbul’da bulunan bazı siyasetçi ve aydınlar

arasında yoğun bir şekilde tartışılıyor, gizli toplattular yapılarak cemiyetler teşkil edilerek, hangi ülkenin mandaterliğine yakınlık hissediyorlarsa o ülkeyle irtibata ve iletişime geçmek suretiyle uygulamaya koymaya çalışıyorlardı (Akalin, 2004, 46).

Türk aydınlarının bir kesimi Fransız mandasını kurtuluş çaresi olarak görmekteydi. Bunların başında Ali Kemal ve Ahmet Rıza Bey gelmekteydi. En önemli gerekçeleri ise Fransa'nın büyük bir devrim gerçekleştirmiş olması, eğitimdeki deneyimi, iktisadi ve ticari ilişkilerimizin gelişmiş olması ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasıydı (Kasalak, 1993, 94). Osmanlı Harbiye Nezareti nezdinde Fransız irtibat subayı olarak görev yapan Albay Mougin de kendi hükümetine, Türk toprak bütünlüğünü Fransız Devleti koruması altına almayı önermiş hatta Mougin, Padişah başyaveri Naci Bey'e; "*eğer memleketinizin parçalanmasını istemiyorsanız Fransız mandasını talep etmesini Zat-ı Şahane'ye tavsiye ediniz. Bu taktirde Dörtler Konferansı'nın kararını infaz ve tatbiki mahal kalmaz*" demiştir (Jacschke, 1989, 15). Ancak ne Fransız yönetimi ne de Fransız kamuoyu bu düşüncüyü desteklememiş ve Fransız hayranı çok az bir Türk aydın grubunun önerisi olarak kalan Fransız mandası fikri, Fransa'nın Güneydoğu Anadolu'daki işgal faaliyetleri dolayısıyla da kısa zaman sonra ortadan kalkmıştır (Akalin, 2004, 48).

Başını Arnavut kökenli milletvekilleri Şahin ve Ahmet Dino kardeşlerin çektiği Türk-İtalyan Dostluk Derneği, Paris Barış Konferansı'nda "*İtalyan Mandası*" fikrini gündeme getirmişlerdi (Kasalak, 1993, 98).

İtalyan mandası düşüncesini öneren bir diğer kişi de Tanınmış Fransız tarihçi ve Türklere karşı nefret ve düşmanlığını gizlemeyen Rene Pinon'dur. 1917 yılında yayınladığı "Politik Avrupa'nın yeniden Kuruluşu" adlı eserinde "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Likidasyonu*" başlıklı bölümünde; "*...bu kol gücüyle çalışmaktan başka meziyeti olmayan milletin artık Avrupa'da değil, fakat Küçük Asya'da da yapacak bir işi kalmadığını, insanlığın başına bela olmak için geldikleri Türkistan sahalarına, Asya ortalarına dönüp gitmeliler. Anadolu'nun Türklere tarafından layıkıyla bakılmaması, ekilip biçilmemiş toprakları İtalyan mandası altına verilmelidir* (Somar, 1965, 1145)."

İtalyan mandası konusunda bazı İtalyan girişimciler Türk aydın ve yöneticilerle irtibata geçmişlerse de İtalya'nın çok güçlü bir hükümet ve devlet yapısı olmadığı için başarılı olamamışlardır. Zaten Osmanlı Devleti'nin tümü üzerinde bir İtalyan mandası söz edilmediği gibi Türk aydın ve yöneticilerinin de bu konuda çok fazla sayıya ulaşamaması olayın kısa sürede ortadan kalkmasına yol açmıştır (Akalin, 2004, 50).

Osmanlı Devleti'ne mandaterlik konusunda gerek halk ve gerekse aydınlar arasında en çok öne çıkan ve destek gören ABD olmuştur. Özellikle ABD mandasını savunanların büyük bir kısmı İstanbul'da toplanmış olan Türk aydınlarının ABD mandasını tercih etmelerinin temel sebebinin ülkenin "*toprak bütünlüğünü*" sağlayacak yönündeki düşünceleridir (Selek, 1973, 277). Aynı aydınlar mandater devlet olarak ABD'nin seçilmesi konusundaki savunmalarında; "*ABD'nin Avrupa devletleri gibi sömürgeci bir zihniyet taşımaması, bütün ulusların yükselmesini amaç edinmiş olması, laik ve milliyet sahibi olması ve iyi niyetli bol olanaklara sahip olmasını...*" öne sürmüşlerdir (Erol, 1972, 42).

Amerikan mandası taraftarlarının isteği, ABD'nin rehberliği ve eğitimi ile terbiye ve irşat sistemiydi. Hatta o kadar ileri gitmişlerdi ki Türkiye'yi birkaç yıl yönetmesi için ABD'ye yetki verilmesini dahi teklif etmişlerdir (Akalin, 2004, 51). Böylece ABD çekip gitse bile arkalarında kuvvetli, müreffeh, kültürlü, bütün etnik unsurlarıyla müşterek değerlere sahip bir Türkiye bırakacaktı (Erol, 1972, 41).

Millî Mücadele döneminde Türkiye'de Amerikan mandasını isteyen en önemli kuruluş, "*Wilson Prensipleri Cemiyeti*" olmuştur. İstanbul'da resmen 14 Ocak 1919 tarihinde kurulan Cemiyet'in kurucu ve kişiliklerinden İstanbul ve Anadolu karışımı bir ideolojiye sahip olmak istediği açıktır (Akalin, 2004, 52). Cemiyetin kurucu ve idarecileri; Halide Edip (Adıvar), Dr. Celalettin Muhtar Özden), Ali Kemal Bey (Sabah Gazetesi Başyazarı), Hüseyin Avni Bey, Celal Nuri Bey (Atı ve İkdam Gazeteleri Başyazarı), Mahmud Sadık Bey (Yeni Gazetesi Başyazarı), Ahmet Emin Bey (Vatan Gazetesi

Başyazarı), Yunus Nadi Bey (Yeni Gün Gazetesi Başyazarı) ve Necmeddin Sadık Beylerden (Akşam Gazetesi Başyazarı) oluşuyordu (Tevetioğlu, 1991, 156-157).

Kuruluşu konusunda fikir birliğine varılmasının ardından 5 Aralık 1918’de, içinde manda ile ilgili şartlar ve yapılması istenen işleri dokuz madde olarak sıraladıkları şartları içeren bir muhtırayı ABD Başkanı Wilson’a göndermişlerdir. Muhtıra altına imza atan kişiler, ABD’nin Türkiye’yi mandası altına almasını Başkan’dan rica ediyorlar ve Türkiye ile müttefikler arasında aracılık yapmasını istiyorlardı (Sümer, 1965, 244-245).

Mustafa Kemal Paşa, manda düşüncesini asla benimsememişti. Dolayısıyla, İstanbul’da yaşanan mandayla ilgili tartışmalardan dolayı duyduğu üzüntüyü, 14 Ağustos’ta, 12. ve 20. kolordu kumandanlarına bir telgrafla ifade etmişti; *“İstanbul’da çeşitli partilerin Amerikan Kuruluna verilmek üzere kabul ettikleri kararlar burada Heyet-i Temsiliyemizce son derece üzüntü ve esef verici bulundu”* (Özçelik, 2011, 135). 13 Ağustos 1919’da 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Afyonkarahisar’dan Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek, İstanbul’daki partilerin, *“Doğu bölgesinde bir miktar arazinin Ermenilere verilmesine karşılık Türklerin ilerlemesi hususunda Amerika’nın bize yardımcı olacağını Cemiyet-i Akvam’a karşı taahhüt etmesi gerektiğini, boşaltılacak yerlerdeki Müslümanların başka yerlere nakli ve Erzincan-Sivas belgesindeki Ermenilerin de yeni Ermenistan’a nakli hususlarında Amerika’nın yardımcı olmasının istenmesini ve bu kararın Amerika’ya duyurulmasına karar verdiklerini”* bildiriyordu. 14 Ağustos’ta da Ankara’daki 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, İstanbul’daki Kara Vasıf Bey’den aldığı mektuba dayanarak İstanbul’daki aydınların *“bir büyük devletin yardımına ihtiyaç olduğu”* kanısında birleştikleri ve bu devletin ABD olmasına karar verdiklerini haber veriyordu (Goloğlu, 1969, 91-92).

Sivas Kongresi’nde alınan kararla *“manda”* düşüncesi bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır.

3. Halide Edip’in Amerikan Mandası Taraftarlığı

Halide Edip’in Amerika’ya yakınlığı ilkökul seviyesinde bir yıl ve lise seviyesinde iki yıl devam ettiği Üsküdar Amerikan Kız Koleji ile başlamıştır (Sevinç, 2002, 135). Yüz yetmiş civarında öğrencisi olan Kolej’deki dört Türk kızından biri olan Halide Edip, çok kısa sürede öğretmenleriyle olan yakın ilişkisi Amerika’ya yönelik düşüncelerini şekillendirmeye başlamıştır; *“...en fazla öğretmenlerimle dostluk ediyorum. Bir tanesi ile ata biner, Üsküdar’ın eski mahallerinde dolaşip dururdum”* (Adıvar, 1970, 111). Özellikle kolejin idari müdiresi Miss Primn, Amerika’dan Türkiye’ye gelen Amerikalı misyonerlerle onu tanıştırmak için zaman geçirmesini sağlamak için özel gayret gösterirdi (Adıvar, 1970, 111-112).

Halide Edip’in Amerika’ya olan hayranlığını dışa vurumunun şekillendiği olay *“Wilson Prensipleri Cemiyeti”* nin kurulma olayı ile olmuştur. 1912 yılında Amerikan başkanlığına seçilen Thomas Woodrow Wilson, 1823’teki ABD Başkanı James Monroe tarafından Avrupa’ya karşı başlatılan *“Yalnızlaşma Politikasına”* son vermek istiyordu. Bu düşüncesini hayata geçirmenin yolu ise Avrupa’da Almanya tarafından tehlikeye sürüklenen Birinci Dünya Savaşı’nda *“Dünya Barışı”* hamlesiyle aktif bir rol üstlenerek gerçekleştireceğine inanıyordu. Bu maksatla 6 Nisan 1917’de İtilaf Devletleri safında savaşa dahil olmuştu. 8 Ocak 1918’de Amerikan Kongresi’nde yaptığı konuşmada ise savaş sonrası *“Dünya Barışının”* nasıl olması gerektiğini planını *“on dört ilkede (nokta)”* anlatan ünlü konuşmasını yapmıştı. *“Wilson Prensipleri”* olarak tarihe geçen bu planın Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren 12. maddesi şöyleydi: *“Osmanlı İmparatorluğunun, Türklerle meskûn kısımlarına tam bir hükümlerlik sağlanacak, fakat şimdi Türk hâkimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir yasama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkânı temin edilecektir. Çanakkale Boğazı milletler arası bir teminat altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine daimî olarak açık bulundurulacaktır* (Tevetioğlu, 1991, 151-153).” Bu ilkenin ilk cümlesi *“Türklerin çoğunlukta olduğu kısımlarda tam bir hakimiyet sağlanacak...”* ifadesi, İtilaf Devletleri tarafından parçalanmak istenen Türk topraklarının korunması ve bu topraklar üzerinde tam bir istiklal sağlanması düşüncesi Halide Edip’i harekete geçirmişti. Belki de bu maddeyle öğrencilik yıllarından beri hayalini kurduğu Amerikan Medeniyetini bir parçası olma hayalinin kapıları

ardına kadar açılacaktı. Hiç zaman kaybetmeden kolejde lojman komşusu olan Refik Halit (Karay)'ın evine gider; “Bir akşam kolejdeki evime her zamankinden başka bir çehre, pek ciddi, pek düşünceli bir çehre ile gelmiş ve ağı bir başlangıç yapmış ve neticede memleketin muhalif fikirlerini temsil eden kişilerden mürekkep bir cemiyetin faydalı olacağını söylemişti (Karay, 2009, 110).”

Halide Edip, cemiyetin kuruluşunda en büyük desteğin ve kamuoyu oluşturmadaki önemi çok iyi bildiğinden öncelikle İstanbul'un önemli gazetelerinin başyazarlarını cemiyetin faydasına inandırarak, köşelerinde ateşli savunucuları haline getirmesi gerekiyordu. Başta saraya yakınlığı ile bilinen Sabah Gazetesi Başyazarı Ali Kemal olmak üzere diğer gazetelerin başyazarları Celalettin Muhtar, Hüseyin Hulusi, Ahmet Emin, Celal Nuri, Necmettin Sadık ve Yunus Nadi beylerle evinde yemekli toplantılar yaparak, onların kendi gazetelerinde fikirlerini yaymasını sağlıyordu. Nihayetinde 4 Aralık 1918'de fikir birliğine varılan cemiyet, 14 Ocak 1919'da resmen kuruluşunu ilan etmiştir. Halide Edip, cemiyetin kuruluşundaki aktif rolünü gizleyerek, sanki cemiyeti başkaları kurmuş gibi “*Türk'ün Ateşle İmtihani*” adlı kitabında cemiyetin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır:

“Bütün dünyada kuvvetli bir etki yapan ve yenilmiş milletlere biraz ümit veren Wilson Prensipleri bizde de büyük bir etki yaptı ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti, tanınmış yazar ve avukatlar tarafından kuruldu. Galiplerin yenilen milletlere karşı hiç taviz vermeyecekleri hissediliyordu. Taksim faciasına uğrayan Türkiye, doğal olarak, dikkatini Wilson gibi hiçbir ülkeye dikmeyen adamın tarafına çevirdi. Gazete temsilcileri Vakit matbaasında toplanarak Paris'te bulunan Wilson'a bir muhtıra göndermeye karar verdiler. Bu muhtıranın esası, Amerika'nın Türkiye'ye evvela muayyen bir zaman için barış temin etmesi, yani taarruzdan korunmasını sağlaması, aynı zamanda Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunması, bu yıllar esnasında Türkiye'ye uzmanlar göndererek yeni bir düzen kurması ve iç kalkınmayı sağlamasından ibaretti. Cemiyet 1918 yılı kasım ayında kuruldu. İki ay içinde ortadan kalktı. Çünkü Doğu Anadolu halkı da başından beri bunun aleyhinde idi (Özçelik, 2011, 97).”

Halide Edip'in sözünü ettiği “muhtıra” ise, cemiyet henüz resmen kurulmadan yani 5 Aralık 1918'de Başkan Wilson'a gönderilen ve cemiyetin kurucu üyeleri tarafından imzalanan mektuptu. Mektupta Halide Edip ve arkadaşlarının Başkan Wilson'dan nasıl bir yardım beklentisi içinde olduğu yazıyordu (Özçelik, 2011, 97-98):

“...Padişahın egemenliği ve hükümetin anayasal biçimi korunacaktır; bütün seçimlerde nisbi temsil uygulanacak, azınlık hakları güvence altına alınacaktır; Maliye, Tarım, Sanayi ve Ticaret, Bayındırlık ve Millî Eğitim bakanlıklarının her birine, bir uzman yardımcıları kadrosuyla beraber Amerikalı bir başdanışman atanacaktır. Bu danışmanlar hep birlikte bir Amerikan komisyonu oluşturulacaklardır; adalet mekanizmasındaki reformlar da Amerikalı bir baş danışman ve uygun görülen ülkelerden seçilmiş hukuk uzmanlarından oluşan bir yönetim kadrosu eliyle yürütülecektir; jandarma ve polisin denetimi Amerikalı bir müfettişe verilecektir; yerel yönetim reformu Amerikalı bir başdanışmana bağlı olarak gerçekleştirilecektir. Amerikalıların kılavuzluk ve eğitim süreleri en az 15, en fazla 25 yıl olacaktır; İmparatorluğun sınırları barış konferanslarında belirlenecektir (Sümer, 1965, 244-245).

Halide Edip'in, cemiyet “...kasım ayında kuruldu. İki ay içinde ortadan kalktı.” demesi aslında bir yanılgıydı ve gerçeği tam olarak yansıtmıyordu. Oysa cemiyet fiilen 4 Aralık'ta kurulma kararı almış ve resmen ise 14 Ocak 1919'da kuruluşu ilan edilmişti (Tevetlioğlu, 1991, 156-157). Diğer taraftan “...Doğu Anadolu halkı da başından beri bunun aleyhinde idi” ifadesi de derneğin faaliyetlerinin sona ermesinin Erzurum ve Sivas kongrelerinde “*manda ve himaye*” aleyhi doğrultusunda alınan kararlara atfı yaptığı anlaşılmaktadır (Öztekin, 2012, 115-116). Ayrıca Halide Edip'in görmezden geldiği önemli konulardan biri de Wilson ilkelerin 12. maddesinde “*Türk hâkimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir yasama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkânı temin edilecektir...*” Doğu Anadolu'da “*defacto bir Ermeni devleti kurulması*” düşüncesinin bu prensiple hayata geçirileceğiydi. Bu ilkenin asıl amacının

Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaktan ziyade, kurulacak yeni Ermeni Devleti'nin esaslarını belirleyerek kuruluşunu tamamlayana kadar ona mandaterlik (koruyuculuk) yapmaktı.⁶ Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkması tüm ülkede tepkilere ve prestolara neden olmuştur. İstanbul'da önce kapalı salon toplantıları sonra da açık hava gösterileri düzenlenmeye başlamıştır. Bu toplantı ve gösterilerde ilk kez erkek konuşmacılardan sonra kadınlar da konuşmuşlardır. Yunan işgaline karşı ilk tepki gösteri toplantısında konuşma yapan üç erkek yanında konuşmacı olan iki kadın konuşmacı vardır. Bunlar Halide Edip ve üniversite öğrencisi Meliha Hanımdır (Öztekin, 2012, 117). 20 Mayıs'ta yapılan gösteride ise konuşmacı kadınlar Sabahat, Naciye ve Zeliha Hanımlardır, bu gösteri toplantısına Halide Edip katılmamıştır (Öztekin, 2012, 118). 22 Mayıs'taki gösteri de ise Münevver Saime, Hayriye Melek ve Halide Edip katılmış, konuşmalar yapmışlardır. Ancak Halide Edip'in ön plana çıkarıldığı, diğer beş konuşmacı görmezden gelindiği İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'da yapılan yaklaşık iki yüz bin kişinin katıldığı söylenen Sultanahmet gösterisinde büyük bir utanç yaşanmıştır. Halide Edip konuşmasını yaparken kürsünün önüne "Wilson'un Prensipleri" asılmıştır. Konuşmasında; "Türklerin biri İslam dünyası, diğeri de zalimleri yakasından sürükleyecek hak sahibi büyük millet olmak üzere iki dostu" (Sarıhan, 2006, 94-99) olduğuna dikkat çekmiş, isim vermese de konuşmasında geçen "büyük milletin" kürsüye asılan prensiplerin sahibinin olduğunu işaret etmiştir. Sultanahmet gösterisinde dikkati çeken diğer önemli bir olay da sadece Halide Edip konuşmasını yaparken filime çekilmesi idi. O günü hatıralarında anlatan Türk sinemacılarından Cemil Bey yaşananları şöyle ifade etmektedir;

"...O günden bir gün önce Fuat Bey bana; "- Cemil makineyi ve filmi hazır et, yarın Halide Edip Hanım gösteride konuşacak, gösteriye sadece hanımlar katılacak, Sultanahmet'e giderek bu gösteriyi filme çekeceksin" dedi. Gösteri zamanın o büyük kalabalığın arasından önce cami minaresinden sonra da kürsü yakınlarından Halide Edip Hanım'ın yakın çekimlerini yaptım. O gün gece yarısına kadar uğraşarak filmi yıkadım, banyosunu yapıp, bastım. Daha sonra hiç vakit kaybetmeden hazırladığım filmi Karaköy rıhtımında buluna bir Amerikan torpidosuna götürüp kaptanına teslim ettim (Filmer, 1984, 100)."

İstanbul'da protesto gösterileri yapılırken Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs günü Samsun'a ayak basmış ve "milli hakimiyete dayalı tam bağımsız yeni bir Türk Devleti" (Atatürk, 2006, 74) yolunda çalışmalarına başlamıştır. Özellikle Doğu illerinde ABD destekli bir Ermeni Devleti kurma düşüncesine karşı toplanacak olan Erzurum Kongresi, ABD'yi rahatsız edebileceğini düşünen "mandacıları" oldukça huzursuz etmiş, Kongre'de özellikle "manda" konusunda aksi bir karar alınmaması için harekete geçirmiştir. Hüsrev (Gerede) ve Mustafa İsmet (İnönü) Beyler (Karabekir, 1969, 60-172) gibi manda düşüncesine yatkın askerlerden Mustafa Kemal Paşa'nın mandaya karşı olduğunu öğrenen Halide Edip, "Amerikan mandasını neden kabul edilmesinin" gerekçelerini ayrıntılı olarak anlatan ve en nazından Sivas Kongre'sinde manda karşıtı bir karar alınmasını önlemek için Mustafa Kemal Paşa'ya, 10 Ağustos 1919'da bir mektup göndermiştir. Mektubunda önce genel durumu kısaca özetleyerek; "Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere bir Amerikan mandasını "kötünün iyisi" olarak görüyoruz" (Atatürk, 2006, 74-77) dedikten sonra bu mantığının dayandığı noktaları kısaca şöyle sıralamıştır:

"(...) Filipinler gibi vahşi bir memleketi, bugün kendi kendine yönetmeye muktedir çağdaş bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. On beş, yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi, her ferdi öğrenimi ve zihniyetiyle gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti (Amerika) yaratabilir. Yabancı devletleri Türkiye üzerindeki rekabetlerini ve kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya

⁶ Özellikle Halide Edip'in "Engel olarak" gördüğü Doğu Anadolu'nun, bir Ermeni Devleti düşüncesine karşı Vilâyet-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bu anlamda toplumsal bir hukuk mücadelesine girmiş olması ve Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı Erzurum Kongresinin yapılmasına öncülük etmesi, cemiyetin amaçlarına uymadığını göstermektedir (Yazarın Notu).

ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan daha güçlü bir elde bulabiliriz. Bu sebeplerden dolayı, bir an önce istememiz gereken Amerikan mandası da elbette sakıncasız değildir. Hassasiyetimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi, Amerika'nın resmi sıfatında dini eğitim ve taraf tutma yoktur. Amerika'nın yönetim mekanizması dinsiz ve milliyetsizdir. O, türlü cins ve mezhepten insanları çok uyumlu ve kaynaşmış olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor. Amerikan görüşünün altında yatan gizli düşünce şudur: Türkiye'yi parçalamamak, eski sınırları içinde bir bütün halinde olduğu gibi korumak şartıyla genel ve tek bir mandaya bağlamak. Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya niyetli görünmüyor. Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki mücadeleyi dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. İşte bunlar karşısında, davamızda bize yardımcı olabilmesi için bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, bölüşülme ve çözülme korkusu karşısında kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta birleştiğimiz noktaları kendisi ayrıca yazacaktır. Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş görüşlü bir iki kişi belki kurtarabilir. Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir (Atatürk, 2006, 74-77)."

Halide Edip'in mektuptaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere Amerikan mandasını "kötünün iyisi (ehveni-şer)" olarak tanımlamaktadır. "Amerika'nın dinsiz ve milliyetsiz" olarak göstermesi büyük bir hata olduğu gibi, bu tanım gerçek amacını gizlemeye yöneliktir. Amerika halkının çoğunluğu Hıristiyan olması ve özellikle Anadolu'dan göç eden Ermenilerin Türkler hakkındaki menfi propagandası altında kalmaları, Ermenilere destek olmasındaki en önemli etkidir. On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren Anadolu'da Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde kurdukları Amerikan kolejlerinin yürüttüğü misyonerlik faaliyetleriyle, Ermenilere milliyet fikirlerini dayatarak onları çeşitli zamanlarda isyana teşvik etmişlerdir. Öyle anlaşılmaktadır ki, Halide Edip, tüm bu tarihi ve sosyal gerçekleri görmemezlikten gelme yolunu seçmiş Amerikalı dostlarının etkisi altında kalmıştır (Öztek, 2012, 108). Mektubun devamında "Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir" ifadesiyle de Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Millî Mücadeleyi kendince bir macera olarak gördüğünü ve bundan vazgeçilmesi gerektiğini öneriyordu (Özçelik, 2011, 107). Mektubun içeriğinden de anlaşıldığı üzere Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'yı Amerikan mandası konusunda etkilemek için oldukça büyük gayret göstermiş ancak gerekli etkiyi yaratamamıştır.

Halide Edip, Amerikan mandası konusunda sadece kendisini değil, İstanbul'da fikir ve görüşleriyle Mustafa Kemal Paşa tarafından değer verilen kimselerin de aynı fikirde olduğunu ve bunlardan biri olan İstanbul'da Karakol Cemiyeti kurucularından (Kara) Vasıf Bey'in kendisine yazacağını mektubunda belirtmektedir. Kara Vasıf Bey, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği mektupta, Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza, Cami Bey, Reşit Said, Ahmet İzzet, Çürüksulu Mahmut, Reşit Hikmet Bey ve Dr. Esat Paşa'nın görüşlerini de yansıtarak, "Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımın Amerika tarafından yapılmasının kolay katlanır bir kötü durum olarak kabul edildiğini bildiriyor, kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılara gitmeden durumu bildirmek gerektiğini ve bu maksatla kongrenin ivedilikle toplanmasını" rica ediyordu (Kansu, 1988, 183). Ali Fuat Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya iletilen bu mektup şöyle başlıyordu:

"Bir müzaherete (desteğe) ihtiyaç hissettiğimiz, bunu da Amerikalılar tarafından ifasını lüzum gördüğümüze dair esbab-ı mucibeli (gerekçe) ve karar sureti melfuftur (ektedir). Bununla birlikte ben gerek Türklerde gerek Amerikalarda kıymetli insanlardan taraftar bulan fikir ve kanaatimi hülâsa edeceğim (özetleyeceğim). Avrupa emperyalizminin aksine her türlü ısrarına rağmen küçük milletlere cebren değil, reye müracaatla arzu edecekleri şeraitle durumu icraya hükümet hususunda sebat etmiş, Ermeni amalini körü körüne kabul etmeyip kabil-i husul mu değil mi diye defaatle mahalinde ve muhitinde tahkik ederek, bize hak vermiş, Küba ve Filipin'de tatbik ettiği idarelerle halkın ve sınıfın her din salikini memnun etmiş terakki ve ilan etmiş bulunuyor... İşte bu mühahere'i meşruta lüzumu ve babda Amerika'yı kazanmak, bir defa "evet" derse ah... Bir evet der de Konferans'a bizim dava vekilimiz sıfatıyla gözlerini bereltirse, zannedirim ki vatan kurtulmakta hiçbir te'ahhur etmeyecek (gecikme olmayacak) (Kırzioğlu, 31-33)".

Fethi Tevetoğlu, Vasıf Bey’in manda konusundaki düşüncelerinin oluşmasında Halide Edip’in oldukça etkili olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Amerikan mandası konusunu Erzurum ve Sivas Kongrelerine ve Mustafa Kemal’e ulaştıran Halide Edip Hanım’ın yakın dostu Kara Vasıf Bey’dir. Kara Vasıf Bey’in kulağı sağır olduğuna (Özçelik, 2011, 98) ve hiç İngilizce de bilmediğine göre, onu Charles R. Crane veya Amerikalı gazeteci Edgar Luis Browne gibilerle bizzat temas ettiği düşünülemezdi. Kara Vasıf Bey’in Amerikan mandacılığı çabaları Halide Edip Hanım’dan kaynaklanıyordu. Nitekim, Ali Fuat Paşa’nın Kara Vasıf Bey’den aldığı mektuplar hakkında Mustafa Kemal Paşa’ya verdiği raporlarda: “Kara Vasıf, yani takma adıyla Cengiz’den Halide Edip Hanım’ın görüşlerinin yer aldığı uzun mektuplar!” diye bahsetmesi bunu ispatlamakta, doğrulamaktadır (Özçelik, 2011, 98-99).”

Farklı bir gözlemden; “Toplum Hatibi Halide Edip” adlı çalışmasında Türkiye’de görev yaptığı dönemi (1922-1923) kaleme alan Sovyet Rusya’nın ikinci Ankara Elçisi Semen Ivanoviç Aralov, Halide Edip Hanım’dan şöyle bahsetmektedir:

“Bir gün eşimle beni, TBMM Başkan Vekili Dr. Adnan Bey’le, eşi, yazar ve toplum hatibi Halide Edip Hanım ziyaret ettiler. Halide Edip, Birleşik Amerika’nın, hiçbir art düşünce beslemeden, herhangi bir politik ve ekonomik baskıya başvurmadan Türkiye’ye yardım edebileceğini, bunun için de Türkiye’nin Amerikan mandasını sağlamaya çalışması gerektiğini ileri sürüyordu. Halide Edip, Amerikan mandası sağlandığı takdirde, Amerika’nın Türkiye’yi İngiliz baskısına karşı savunacağını da söylüyordu. Ben, Amerikan emperyalistlerinin Türkiye’yi, en aşağı Avrupalı sömürgeciler kadar esaret altına almaya kabiliyetli olduklarını söyleyerek onunla tartıştım. Bunun üzerine Halide Edip, Birleşik Amerika’nın Filipinler’e yardımını örnek olarak ileri sürdü. Ben de kendisine, tarihin bu yardımın karşılığının, neye mal olduğunu gösterdiğini ve Filipinler’in, tamamıyla Amerika’nın boyunduruğu altına girdiğini söyledim. Şimdi II. Dünya Harbi’nden sonra, Halide Edip’in bel bağladığı Birleşik Amerika’nın yardımlarının neye mal olduğunu görüyoruz. Halide Edip Hanım, tipik bir burjuva toplum kadını idi. Zaman imtihanını veremedi. Millî Mücadele hareketi, derebeylikle ve emperyalizmle savaş, onun gücünün dışında idi. Kocasıyla birlikte, İngiliz liberalizminin kanatları altına sığındı (Özçelik, 2011, 99).”

TBMM’nin açılmasından sonra bile 7 Mayıs 1920’de Amerika’ya olan hayranlığını ve umudunu gizleme ihtiyacı duymayan Halide Edip, Wilson Prensipleri Cemiyeti’ndeki dava arkadaşı Yunus Nadi⁷ aracılığı ile Amerikan Başkanlığının son günlerini yaşayan Wilson’a, İstanbul’dan Amiral Bristol aracılığı ile gönderdiği mektup “mandacı” düşüncenin nasıl bir şekil aldığını görmemiz açısından önemlidir. Amiral Bristol kendisine iletilen mektubu Amerika Dışişleri Bakanlığına gönderirken; “Ekli mektubu bakanlığın bilgisi için gönderiyorum. Bu mektup özel bir değeri olduğu için değil, ilginç olduğu için gönderilmiştir” demiştir. İlgili mektup özetle şöyledir (Duru, 2004, 89):

“Başkan Wilson’a

Efendim,

Siz yalnız bir cumhurbaşkanı değilsiniz, ayrıca erdeminizin yüceliği sizi bu mevkiye getirmiştir. Dolayısıyla bir cumhurbaşkanından daha büyüksünüz ve insanların içinde en yücelerinden ve iyilerinden birisiniz. Hükümetin denetimini sizin kutsal ve namuslu ellerinize bırakan, size iktidar veren milletin üstünlüğüne ve kavrayışına saygılar olsun. (...) Arada bir şöyle diyordunuz: “İnsanlığı savaşın kötülüğünden korumak gerekir, yalnız şimdi değil, her zaman için” birbirini boğazlayan insanlar, bu sözleri duyunca birbirlerine ateş etmeyi neden durdurdular? Çünkü sözlerinizde kutsal ve yüce bir melodi vardı. (...) Sonuçları doğal olmasa da kaba da olsa, sizin dünyaya ulaştırmak istediğiniz iyileştirmenin bir kanıtıdır. Evreni yöneten ilksiz ve sonsuz güç, her peygamberin kendi çağının gereksinmelerini görmesi ve ona göre milleti seçmesi kuralını koymuştur. Ve siz çağınızın peygamberisiniz. (...) Şimdi biliyoruz ki, sizin savaşa ve barışa

⁷ Yunus Nadi’nin özgeçmişi incelendiğinde İngilizce bilmediği sadece Fransızca bildiği görülmektedir (Y.N).

müdahaleniz bizim için gökyüzünden inmiş bir yardımdı. (...) Büyük savaş sırasındaki etkinizin büyüklüğü bizim yüreğimizde sizin kişiliğinizi incelemek, iyiliğinizi ve yeteneklerinizi anlamak isteği doğurdu. İncelemelerimiz sonunda sizde olağan üstü bir güç bulduk. Siz üstün bir insansınız dolayısıyla ahlaki çabalarınız vardır.”

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Manda sistemi Birinci Dünya Savaşı sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda beliren bir düşüncenin ürünüdür. Konferansın sonunda uluslararası barış ve güvenliği korumak için “*Milletler Cemiyeti*” kurulmuş ve “*Cemiyet Misakı*” imzalanmıştır. Misak'ın 22. maddesi manda yönetimiyle ilgilidir. Buna göre modern dünyanın ağır koşulları karşısında kendi başına ayakta duramayacak kadar güçsüz insanların refahı ve kalkındırılması mukaddes bir medeniyet görevi olarak kabul edilmiş ve halkların; kaynakları, tecrübeleri ve coğrafi konumları bakımından sorumluluk alabilecekleri değerlendirilen gelişmiş ülkelere teslim edilmesi ifade ediliyordu. Diğer bir deyişle, savaşın galip devletleri Almanya'nın eski sömürgeleri ile Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında kalmış ülkeleri “manda” yönetimi adı altında kendi aralarında paylaşmalarının bir başka ifadesiydi.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra başta İstanbul'daki aydınlar ve idareciler arasında olmak üzere, Türkiye'nin gündeminde uzun süre manda önerisi tartışılmıştır. Ülkenin toprak bütünlüğü koruyarak parçalanmasını önleme ve ekonomik kalkınmanın büyük devletlerin yardımıyla sağlanacağı düşüncesi, mütareke sonrası başlayan haksız işgallerin endişesi, Osmanlı Hükümeti'nin acizliği ve milletin içine düştüğü perişan durumdan kurtuluşu, bağımsızlık yolunda sadece milletin öz varlığına güvenerek silahlı mücadeleyi ön görenlerin yanında ancak başka bir devletin koruyuculuğu ve yardımına güvenerek, yani onların manda yönetimleri altına girerek ayakta kalılabileceğini düşünenler de ortaya çıkarmıştır.

İstiklali ve istikbali “*milletin azim ve kararında*” gören Mustafa Kemal Paşa, en yakın arkadaşları dahil pek çok kişinin mandadan yana tavır alması karşısında onlara oldukça ılımlı ve ikna edici bir yaklaşımda bulunmuş ve kırıncı olmamıştır. Bu durumu Nutuk'ta:

“Açıkladığım hususlara ve yaptığım gözlemlere göre üç türlü karar ortaya atılmıştır. Birincisi, İngiliz himâyesini istemek, ikincisi, Amerikan mandasını istemek, üçüncü karar, bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır...Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, temelsizdi...O halde ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! (Atatürk, 2006, 14)” diyerek Amerikan mandasını hiçbir şekilde kabul etmemiştir.

İşin aslı Amerikan Mandası düşüncesi başlangıçta Amerika'da yaşayan Ermenilerin “*mağdur psikolojisi yaratma*” düşüncesiyle, Amerika Hükümeti'ne 24 Nisan 1915'ten itibaren uyguladıkları baskıyla hayata geçirmek istedikleri “*Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan*” kurma siyasetinin bir sonucuydu. Bu maksatla Amerikan Başkanı Wilson tarafından başkanlığını Genaral Harbord'un yaptığı “*American Military Mission of Armenia*” adıyla toplam 46 (15 Asker, 31 Sivil) kişiden oluşturulan heyet Anadolu'ya gönderilmiş, heyetin hazırladığı “*Yakın Doğu'da Durum*” adlı rapor 16 Ekim 1919'da Paris Barış Konferansı'ndaki Amerikan Başkanı Wilson'a sunulmuştur. Başkanın da desteklediği, tamamen taraflı olarak hazırlana rapor, 24 Nisan 1920'de Amerikan Senatosu'nda 23'e karşı 52 oyla reddedilerek Amerika tarafında “*Ermenistan Mandeterliği*” konusu kapatılmıştır (Özçelik, 2011, 274).

Başta Halide Edip olmak üzere birçok Türk aydınının görmediği asıl mesele ne Avrupa devletleri ne de ABD “*Türkiye'nin istiklali ve istikbaliyle*” ilgilenmediğidir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti tarihsel ömrünü tamamlamış, toprakları, kazanalar tarafından kendi çıkarlarına uygun olarak bölünerek, parçalanmaya başlanmıştı. Mustafa Kemal'in Nutuk'ta da ifade ettiği gibi; “*ortada sadece bir avuç Türk'ü barındığı bir ata yurdu kalmış, son mesele bunun da taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti*” (Atatürk, 2006, 14).

Amerikan Mandaterliği konusunda olağan üstü çaba sarf eden Halide Edip için ise “*Türk’ün istiklal ve istikbali için başlatılan mücadele*” bir maceraydı ve bu devir kapanmıştı. Kurtuluş ancak Amerika gibi kendini kanıtlamış medeni bir devletin koruyuculuğu, rehberliği altında mümkün olabilecekti. Görünürde bunu “*Ehven-i şer*” gibi ifade etse de gerçekte ise yaptığı çalışmalara ve çabalara bakıldığında “*tek ve en iyi çözüm yolu*” olarak gördüğü açıktır.

Halide Edip’in Amerikan hayranlığının altında genç yaşlarından itibaren Üsküdar Amerikan Kız Koleji’ndeki eğitimi, kendisiyle tanıştırılan zengin Amerikan Misyonerleri ile kurduğu yakın ilişkilerin etkisinin olduğu gözükmemektedir. Savaşların yok ettiği toplum düzeni, ekonomik yıkımla gelen yoksulluk ve yenilgilerin verdiği ümitsizlik, yılgınlık sonucu toplumda yaşanan karamsar tablo, ister istemez istikbale yönelik ümitlerini kaybeden gençlerin farklı arayışlara yönelmelerini sağlamıştır. Özellikle gidip görmedikleri halde onlara, misyonerlerin hayallerinin ötesinde modern bir yaşam tarzının anlattıkları Amerika’dan etkilenerek, kurtuluşu ve geleceği bu devlette aramaları doğaldı. Onlardan biri hatta en önemli savunucularından olan Halide Edip için de Amerika ve en yakın fikir arkadaşı Yunus Nadi’nin de ifadesiyle “*çağın peygamberi*” olarak gördükleri Başkan Wilson liderliğindeki bu ülke, istikbalin tek ümidiydi.

Oysa binlerce yıllık tarihinde, köklü devlet geleneğine sahip Türk Milleti, henüz iki yüz yıl önce Avrupa’dan kaçan göçmenlerin kurduğu toplama bir devletten ne öğrenebilirdi ki? Türk Ocakları’nın kuruluşunda yer alan ve dönemin önemli Türkçü düşün insanlarıyla yol arkadaşlığı yapan Halide Edip’in tarihsel bu gerçeği bilmemesi mümkün müydü?

Halide Edip için Amerika, sadece bir “*manda yönetimi*” düşüncesinden çok daha fazlasını ifade etmekteydi. Onun için manda, Amerika’nın Türkiye’de kuracağı yönetimde etkin rol almanın giriş kapısıydı. Bu sistemle belki Türkiye “*millî hâkimiyete dayalı tam bağımsız bir devlet olmayacaktı*”, ancak Amerika tarafından kurulacak yeni yönetim içinde Halide Edip, kendisi ve eşiyle birlikte önemli bir aktör olma ihtimali oldukça yüksekti.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını, “*macera*” olarak gördüğü mücadeleden ikna yoluyla vaz geçirmek amacıyla İstanbul’dan kaçarak Ankara’da Millî Mücadele’ye katılması, TBMM’nin açılmasından bir gün sonra Amerikan Senatosu tarafından “*manda teklifinin*” reddetmesinin yarattığı hayal kırıklığı ile son bulmuştur. Bu nedenle 1926 yılının başında Türkiye’den ayrıldıktan sonra Amerika’da değil de “*Emperyalist olarak gördüğü, İstanbul’dan kaçmasına sebep olan*” İngiltere’de on üç yıl boyunca yaşamını sürdürmüş ve hayranlık duyduğu Amerika’ya hiçbir zaman gitmeyerek kendisini Anadolu’da yalnız bırakmasının kırgınlığını bu tavrıyla göstermiştir.

Sonuç olarak; Halide Edip (Adıvar), seksen yıllık yaşamı süresince, on üç yaşında Sultan Abdülhamit’ten “*Şefkat Nişanı*” aldığı ilk çeviri çalışması “*Mader*” eserinden, 1963 yılında yayınlanan son eseri “*Mor Salkımlı Ev’e*” kadar Türk Edebiyat Literatürüne onlarca (21 roman, 4 hikâye Kitabı, 2 tiyatro çalışması) eser vermesi Edebiyat Bilim insanları tarafından incelenerek ve hak ettiği değer verilecektir. Ancak Millî Mücadele’nin henüz başında mücadele ruhunu, bir başka devletin çıkar ve menfaatleri doğrultusunda bilinçli olarak zedeleyerek, hatta zehirleyerek “*Türk Milleti’nin istiklal mücadelesini zayıflatmak hatta engelleme çabaları*” tarih önünde yargılanmalı ve “*Millî Mücadele’nin öncü ve kahraman kadın imajı*” tekrar gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adivar, H. E. (1970). *Mor salkımlı Ev*, Atlas Kitapevi, İstanbul.
- Adivar, H. E. (1926). *Memoirs*, The Century Co., Newyork
- Akalın, S. (2004). *Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Tarihsel Bir Tartışma: Manda mı? Himaye mi? Bağımsızlık mı?*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi SBE yayınları, Eskişehir.
- Akgül, S. (1992). “Paris Konferansı`ndan Sevr`e Türkiye`nin Paylaşım meselesi”, *AAMD*, C.III, S.23.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Basımevi, Ankara.
- Atatürk, M. K. (2006). *Nutuk*, (Yay. Haz. Nurak Mert Oldaç), Fark Yayınları, Ankara.
- Cumhuriyet Gazetesi. (13 Şubat 1994). *Torunu Halide Edip`i Anlatıyor*.
- Çalışlar, İ. (2010). *Halide Edip*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Çelik, E. F. (1965). *Milletlerarası Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, C.I, İstanbul.
- Çelik, E. F. (1956). *Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı`nın İstisari Mütalaası, M. Reşit Seviğ`e Armağan*, İstanbul.
- Duru, O. (2004). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye`nin Kurtuluş Yılları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Enginün, İ. (1995). *Halide Edip Adivar`ın Eserlerinde Doğu ve Batı*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Erol, M. (1972). *Türkiye`de Amerikan Mandası Meselesi*, İleri basımevi, Giresun 1972.
- Filmer, C. (1984). *Hatıralar*, İstanbul.
- Goloğlu, M. (1969). *Sivas Kongresi. Millî Mücadele Tarihi*, İkinci Kitap, Ankara.
- Jacschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros`tan Mudanya`ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kansu, M. M. (T.Y.). *Erzurum`dan Ölümüne Kadar Atatürk`le Beraber*, C. I, TTK Yayınları, Ankara.
- Karabekir, K. (1969). *İstiklal Harbimiz*, İstanbul.
- Karay, R.H. (2009). *Minelbab İlelmihrap*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Kasalak, K. (1993). *Millî Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*, Gen.Kur Basımevi, Ankara.
- Kırzioğlu, F. (T.Y.). “Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı?” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.XII, S.67-68.
- Kurat, A. N. (1959). *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Matbaası, Ankara.
- Öztekin, M. (2012). *Halide Edip ve Gerçekler*, Kripto Yayınları, Ankara.
- Özçelik, M. (2011). *Millî Mücadele`de Amerikan Mandası Meselesi ve General Harboard Heyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.
- Sarıhan, Z. (2006). *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Çankaya Belediyesi Yayınları, Ankara 2006.
- Selek, S. (1973). *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Sertel, S. (1987). *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.
- Sevinç, N. (2002). *Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- Somar, Z. (1965). “Manda ve Meşhur Mandacılık”, *Tarih Konuşuyor*, C.III, İstanbul.
- Sümer, M. (1965). “Wilson Prensipler Cemiyeti`nin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson`a Gönderdiği Bir Muhtıra”, *TAD*, C.III, S.4-5, Ankara.

Köylü, M., Cankut, A., (2022). *Millî Mücadele Döneminde Bir Mandacı: "Halide Edip (Adıvar)"*.

Tevetoğlu, F. (1991). *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Türkçe Sözlük. (1998). TDK Yayınları, C.II, Ankara.